

ЕТНОНІМІКА СУЧАСНИХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ МОВ І ПРОБЛЕМА НАЦІОНАЛЬНИХ СТЕРЕОТИПІВ

У статті розглянуто основні проблемні моменти, що стосуються класифікації і функціонування різномірних етнімічних назв у романських, германських, слов'янських та інших мовах. Крім метонімізації етнімівів і відетнімічних назв, увагу зосереджено на етнофолізмах як відображенні національних стереотипів, а також на інших експресивних етнімівах. Іншу частину присвячено фразеологічним одиницям з етнімічними компонентами, які своєрідним чином відбивають особливості етнічної ментальності.

Ключові слова: європейські мови, етніміви, етнофолізми, фразеологія, вторинні значення, етнічні стереотипи.

Дослідження етнімічних назв є незмінно актуальним, хоча б тому що в цій царині існує чимало нез'ясованих питань і неоднозначних тлумачень. Інтерес становить вивчення етнімівів у плані розгляду цілих систем, що передбачає компаративний аналіз матеріалу різних мов. Це набуває особливого значення за сучасних умов інтенсифікації міжнародних зв'язків, а етніміви є відображенням мовних контактів як частини зв'язків міжетнічних.

Класифікація етнімівів у вітчизняній мовознавчій традиції передбачає їх поділ на авто- та алоетніміви, що визначається їхнім походженням. Самоназви на зразок *українці* або *Polacy, English, Français, italiani, españoles, Portugueses* тощо становлять більшість, що є цілком логічним. Нестандартними є випадки на зразок укр. *мадари*, в яких ендоетнімічна назва не є основною (відповідаючи за походженням самоназви у вихідній мові), або з наявністю двох синонімічних назв, диференційованих на рівні узусу, пор.: с. *Босанци* «боснійці, жителі Боснії» і *Бошняци* «босняки, мусульмани». Також окремо стоять назви з позитивною експресивністю на кшталт укр. *елліни*¹ (на відміну від автоетніміва *Έλληνες*) або російського історизму *россы*.

В етимологічному плані своєрідний виняток становить самоназва *българи*², що має, згідно з відомою концепцією, тюркське походження й означає «суміш народів» (у деяких енциклопедичних джерелах болгар називаються народом скіфського роду, а нині повністю слов'янського, у зв'язку з чим варто згадати відому гіпотезу про сарматське, тобто іранське, походження слов'ян).

У другому із зазначених лексико-семантичних розрядів ідеться про іншомовні назви етносів, які етимологічно не збігаються із самоназвами і свідчать про неповторність історії мов і мовних контактів, пор.: укр. *гре-*

¹ Коваль А., Коптілов В. Крилаті слова в українській літературній мові. — К., 2011. — С. 408.

² Български етимологичен речник. — София, 1971. — Т. 1. — С. 99.

ки, албанці, вірмени, фіни тощо. Характерними в цьому розумінні є нерідко згадувані назви росіян у низці мов: лтс. *krievi*, ест. *venelased*, фін. *Venäläiset* тощо (від назв кривичів та венедів). Це також відповідні найменування в удмуртській або якутській мовах, що мають, за визначенням О. М. Трубочова, «контактне походження».

У слов'янському контексті хрестоматійним прикладом є назви німців³. З російської історії відомо, що за часів Петра I словом *нѣмцы* («німими») називали також інших європейців, насамперед голландців, а також данців, норвежців; дещо раніше (у XVI ст.) ця назва поширювалася також на англійців та шотландців, балтомовних пруссів (самоназvu яких, як відомо, було засвоєно германцями-пруссакми) і навіть венеціанців. В узагальненому значенні назва вживається у виразах на зразок укр. *глухий німець* або пареміях, напр.: рос. *что русскому хорошо, то немцу — смерть*. Особливістю в цьому випадку є те, що назви того ж походження закріпилися в більшості слов'янських мов, а під впливом російської назви сформувалися відповідні найменування в багатьох інших (до того ж генетично віддалених) мовах народів колишньої Російської імперії: осет. *немыцаг*, чеч. *немыцой*, каз. *немістер*, узб. *nemislar*, тат. *немецлар*, башк. *немецтар*, мар. *немыч*, якут. *ниэместер* тощо; пор. запозичене рум. (розмовне) *netți*, а також уг. *németek* (можливо, слов'янського або германського походження). Характерною рисою слов'янських назв є те, що на час утворення вони мали певний експресивний (негативно маркований) заряд, який згодом нейтралізувався.

У семантичному плані «нормативні» словникові етноніми як такі є зразком відносних характеристик і не мають чітко виражених конотацій. Водночас показовим є той факт, що назви представників згаданого вище етносу в інших європейських мовах мають інше і в багатьох випадках також негерманське походження, створюючи досить своєрідну й різноманітну картину. Якщо більшість германських назв — когнати нім. *Deutsch* (від двнім. *diutisc* «народний»⁴), з якими безпосередньо співвіднесені іт. *tedeschi*, сард. *tedescos*, маловживане порт. *tudescos*⁵ і негативно марковане ісп. *tudescos*⁶, найменування в деяких неіндоевропейських мовах (наприклад, у в'єтнамській), то в інших реалізуються, наприклад, типово балтійські лит. *vokiečiai* і лтс. *vācieši* (гіпотетично скандинавського походження), а також назви на зразок вал. *Almaenwyr*. З того самого джерела (від лат. *Alemanni* германського походження, букв. «всі люди») походять назви у більшості романських мов: фр. *Allemands*, кат. *alemany*s, ісп. *alemanes*, порт. *alemães* (від самоназви західногерманського племені алеманів, територіально найближчого до романізованої Галлії), додамо до них тадж. *Олмонӣ*, курд. *Alman*, тур., аз. *Almanlar*, тат. *алманнар*, — іранські й тюркські найменування запозичено з французької мови, це стосується й відповідної арабської назви. Натомість рум. *germani* (існує також прикметникова форма *netțesc* «німецький») має ту саму етимологію (імовірно кельтську), що й англ. *Germans*, болг. і макед. *германци*, алб. *Gjermanët*, гр. *Γερμανοί*, ірл. *gearmánaigh* і гел. *gearmailtich*

³ Етимологічний словник української мови : В 7 т. / Редкол.: О.С.Мельничук (гол.ред.) та ін. — К., 2003. — Т. 4. — С. 99.

⁴ Kluge F. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. — 23, erw. Aufl. — Berlin ; New York, 1995. — S. 175.

⁵ Lello J. e Lello E. Dicionário Prático ilustrado. — Porto, 1976. — P. 1210.

⁶ Toro y Gisbert M. de. Pequeño Larousse ilustrado. — La Habana, 1968. — P. 1033.

(припускається кельтське походження лат. *germanus* «рідний; близький; справжній», від якого пішли ісп. *hermano*⁷, порт. *irmão*, кат. *germà* «брат», фр. *Germain* «германець» і *germain* «германський» і «двоюрідний»). До цього ряду належать відповідні назви в таких генетично й географічно віддалених мовах, як вірменська, індонезійська, африканська мова йоруба; пор. фін. *saksalaiset* й ест. *sakslased* (від іншої германської племінної назви — саксів).

Водночас розмовний характер мають нині застарілі укр. *германи*, рос. *германцы* (у значенні «німці») або п. *German* (також у збірному значенні), синонімом якого є *Szwab* (від назви етнічної групи, також з негативною конотацією) або (суто негативне) *Szkop* (поєднання застарілого позначення кастрованого барана із запозиченою з німецької мови назвою невеликої миски), пор. серб. *швабо*, хорв. *Švabo*, що набули поширення під час Другої світової війни. Чимало подібних найменувань виявляється не тільки в слов'янських мовах: порівняймо так само зневажливі (на відміну від уживаних донедавна, загалом жартівливих нім. *Ossi* і *Wessi* на позначення німців НДР і ФРН) (австр.) *Piefke*, (швейц.) *Gummihals*, нід. *mof*, англ. *Kraut*, (амер.) *Heinie*, *Hermann*, (брит.) *Jerry* тощо.

Отже, за семантичними ознаками етнімічні деномінації (переважно другого типу) можна поділити на власне етніміми й так звані етнофолізми; їх називають також етнофобізмами або національними прізвиськами, тобто йдеться про особливий розряд екзоетнімів, позначених переважно пейоративною конотацією. Характерними прикладами є укр. *кацапи*, *москалі* (*московці*, *москвини*), *ляхи* (пор. «нейтральне» лит. *lenkai* «поляки» давньоруського походження), менш відомими — *гамсели* (з кримськотатарської мови, іронічне прізвисько, дане чорноморцями мешканцям Таврійської губернії) або ж *рутенці* — зневажлива назва західноукраїнської інтелігенції, яка підтримувала політику австро-угорського уряду щодо українців⁸. Згадаймо й такі характерні і загалом поширені назви, як укр. *австріяки*, п. *касару*, *москале* або рос. *хохлы* (плюс «новітні» *укры*, *укропы*), а також *чухонь/чухна*, *хачи(ки)*, *банабаки*, *чурки*, *чучмеки*, *чалдоны*, *азеры/ары*, *лабасы* тощо.

Такі назви можна віднести до експресивних етнімів; у сучасних студіях їх зараховують до атрибутів так званої мови ворожнечі або вважають своєрідним виявом ксенофобії. Водночас слід наголосити на тому, що всі вони перебувають фактично поза межами літературної норми, однак подекуди використовуються зі стилістичною метою навіть у наукових працях: «Гоголь був цілком свідомий національної відмінності українців від *москалів...*»⁹ (з монографії літератора й публіциста П. Голубенка, вперше виданої 1987 р. на Заході).

З історичних причин деякі назви — показовими в цьому сенсі є укр. *жиди*, рос. *жиды* (запозичені в давні часи з італійської мови, тоді як іт. *giudeo* — від лат. *Jūdaeus* — має гебрайське походження) — в деяких мовах лише з часом набули негативних ознак (згадаймо фольклорне *Вічний Жид*). Натомість назви того ж походження в інших (переважно слов'янських) мовах — п. *Žydzi*, ч. *Židé*, лит. *žydai*, уг. *zsidók* тощо — залишилися нейтральни-

⁷ Corominas J. Breve diccionario etimológico de la lengua castellana. — Madrid, 1998. — P. 317.

⁸ Словник української мови : В 11 т. — К., 1977. — Т. 8. — С. 913.

⁹ Голубенко П. Україна і Росія у світлі культурних взаємин. — К., 1993. — С. 283.

ми, пор. укр. *євреї* (арамейське), рос. *евреи*, бр. *яўрэйі*, болг. *евреи*, гр. *εβραίοι*, рум. *evrei*. (Наведемо з цього приводу образний коментар російського кінорежисера С. Говорухіна: «До речі, щодо питання про антисемітизм у сталінському СРСР. “Єврей” був синонімом слова “інтелігент”, принаймні, так було в нас, на Середній Волзі, у найбільш інтернаціональному регіоні Росії, <...> і якщо розумний, з гарними манерами, окулярами на носі, грає в шахи й на скрипці, а ще й книжки читає, отже, єврей <...>»¹⁰.) Додамо до цього іншу російську назву євреїв — *иудеи*, уживану в дореволюційній Росії і нині вже застарілу в етнонімічному розумінні. Цікаву паралель спостерігаємо в англійській мові, де етнофоронім *Scotchman* «шотландець» із часом набув дерогативного значення, тож у сучасній мові замість нього вживається *Scotsman*.

Однак переважна більшість етнофобізмів має іншу історію, не пов'язану з перенесенням значення, соціолектне походження і, як правило, єдине й до того ж загалом пейоративне етнонімічне значення. Порівняймо, наприклад, відверто зневажливе англ. амер. *kikes* (можливо, з мови їдиш) щодо євреїв (насамперед з Росії або колишнього СРСР) або *Canuks* (пов'язане радше з назвою країни), що стосується (переважно франкомовних) канадців, *Aussies* («австралійці»), *Kiwis* («новозеландці»), *Dagos* (зневажлива назва італійців, іспанців, португальців, від іспанського імені *Diego*; пор. рос. *фрицы*), *Frenchies* «французи», *Japs* «японці», *sandniggers* (букв. «піщані нігери», досить образливе «араби», пор. ісп. *arenosos* (букв. «піщані») у тому ж значенні (з комунікативного досвіду автора), *gooks* «корейці», згодом «в'єтнамці» (та інші жителі Південно-Східної Азії). Семантичну еволюцію таких назв можна простежити на прикладі англ. *Hottentots* («готтентоти», від нід. *hottentot* «заїка»), яке в сучасній мові є позначенням невихованої, грубої людини (пор. укр. *вандали* тощо).

У слов'янському контексті показовими є також приклади на зразок рос. *бульбаши*, *ляхи*, або новішого *пшеки* «поляки», *лягушатники* «французи» (пор. укр. *жабоїди*), *макаронники* «італійці» (пор. англ. *Frogs* «французи», фр. *macaronis*, ісп. *spaghettis*, нім. *Spaghettifresser* «італійці»), а також п. *kartoflarze* або *kartoflanniki* «німці». Усі ці назви об'єднує те, що в їхній основі — характерні продукти харчування, і це дає підстави стверджувати, що переважає елемент жартівливості, як у суфіксальних (зокрема демінутивних) дериватах, пор.: рос. *французишка*, *немчура*, *китаєза*, *япошка*, *америкос*, *мекс(у)кос*, ісп. *franchón*, *franchote*, *franchute* (відоме щодо французів зневажливе *gabacho* окситанського походження) або фр. *franchouillard* «француз», *fran(s)quillon* (пор. укр. розм. *україонець*), з ними можна порівняти фр. *Portos* «португалець», *Pollack* «поляк», ісп. *catalino* «каталонець». Є також усічені форми на зразок порт. *portuga* (жартівлива назва португальців у Бразилії), *tuga* (те саме в Африці), *brazuca* (назва бразильців, що перебувають за кордоном) або *japa*, що нагадує те саме рос. *япошка*. Інший приклад — уживане в мові суахілі та інших мовах банту загалом нейтральне слово *mtzungu* стосовно білих людей.

Згадаймо у зв'язку з цим зневажливе англ. *Nigger* (про темношкірих людей), яке від кінця 70-х років ХХ ст. перебуває під офіційною забороною, натомість значного поширення набула стилістично нейтральна назва, виникнення якої датується 60-ми роками, а саме *African Americans* «афроамери-

¹⁰ Говорухин С. Інтерв'ю Гордону// Бульвар. —2011. — № 13 (309). — С. 10.

канці», засвоєна багатьма іншими мовами; з макроетнімічними назвами такого зразка можна порівняти (амер.) *Amerindians* «індіанці» (на тій самій основі виникли фр. *Amérindiens* та інші подібні назви), якому на сучасному етапі відповідає назва *Native Americans* «корінні (вроджені) американці». Інша річ — пейоративні назви, пов'язані з певними історичними колізіями, на зразок фр. *Boches* — зневажливої назви німців, поширення якої датується роками Першої світової війни. Однак її можна вже віднести до розряду історизмів, як і синонімічне рос. *фрицы* часів Другої світової війни.

Літературні етнімічні назви є стилістично нейтральними, це засіб дистанціювання від представників інших етнічних спільнот. Однак картина істотно змінюється за умов набуття ними вторинних значень, які нерідко вже не мають безпосереднього відношення до етнічної або національної належності, тобто відбувається деонімізація таких назв як етнімічних. Ідеться про специфічний розряд відетнімічних назв (на зразок укр. *краватка*, *чешки*, *румунки*, *болгарка*, *фінка*, *іспанка* тощо), що є свідченням різних міжетнічних зв'язків і важливим культурологічним джерелом.

Відетнімічні назви відрізняються від експресивних етнімічів принципом утворення і стилістичними ознаками, до того ж ідеться про різні лексико-семантичні групи.

З етнофобізмами певною мірою перетинаються жаргонні прізвиська на зразок рос. *френч* «француз», *финик* «фін» або англ. *Spinach* («шпинат») у значенні «іспанець». Характерною особливістю таких назв є їхня відносна недовговічність. Наприклад, застарілою є зневажлива назва (укр.) *піндоси* стосовно етнічних греків, що проживали на території Російської імперії, або бессарабських караїмів, натомість так само застаріле рос. *піндосы*¹¹ віднедавна вживається як сленгова назва американців замість *янки*.

В Іспанії також досі вживаними є такі (певною мірою зневажливі) назви, як *moros* («маври»), що поширюється на різних азійців та африканців, *polacos* «каталонці», *charnegos* (від кат. *xarnegos* «хорти»), насамперед у мовленні жителів Каталонії) «іспанці» (негативної конотації вже немає), *maquetos* (від баск. *maqueto* «дурний»), звідки походить також розм. *Maketania* «Іспанія» — загальна назва для емігрантів у Країні Басків (цілком можливо, що в основі виникнення таких назв — нерозуміння баскійської мови, а це нагадує історію формування слов'янських назв німців) тощо.

Чи не найбільше подібних розмовних назв існує в іспанській мові Латинської Америки. Причину вбачаємо в поширеності цієї мови на значній території і в наявності багатьох національних варіантів. Однак особливість таких найменувань полягає в тому, що переважна їх більшість фактично не має негативної маркованості, за винятком широковідомого *gringos*, що походить від назви греків, але стосується переважно американців, англійців та італійців¹², тож ідеться загалом про назви жартівливі (цей висновок спирається також на комунікативний досвід автора й свідчення інформантів). Наведемо найпоширеніші й найвиразніші з них: *boricuas* (індіанське) «пуерториканці», *chicanos* (від назви міста *Chicago*) на позначення американців мексиканського походження, *mariachis* (маріачі, тобто виконавці фольклорних музичних творів) «мексиканці», *guajiros* (селяни на Кубі) «кубинці», *haitianos* («гаїтян-

¹¹ Словарь современного русского литературного языка : В 17 т. — М. ; Л., 1959. — Т. 9. — С. 1197.

¹² *Americanismos. Diccionario ilustrado* Sopena. — Barcelona, 1983. — P. 308.

ці») «темношкірі» (в сусідній Домініканській Республіці). Досить популярними є центральноамериканські розмовні назви: *ticos* «костариканці», *nicas* «нікарагуанці», *chochos* «т. с.» (від експресивного вигуку; цю назву можна порівняти з українським мікроетнонімом *лемки*), *panas* «панамці». Так само територіально обмеженими є власне південноамериканські назви на зразок *gauchos* «аргентинці».

Деякі з них, що фіксуються лише в окремих національних варіантах, мають історичне підґрунтя і зберігають негативну конотацію, особливо коли стосуються жителів сусідньої країни, в чому відчуваються вияви своєрідного трибалізму або ж традиційного суперництва в різних сферах. Характерними прикладами є зафіксовані в різних джерелах перуанські *monos* («мавпи») стосовно еквадорців і *rotos* («драні») — про чилійців. Варто також згадати багатозначне слово *cholo* «цивілізований індіанець; метис», а також «перуанець» (у Чилі) або «болівієць» (у Перу); до того ж (у різних варіантах) існує ціла низка різних переносних значень («боягуз», «плебей» тощо). Подібним чином назва індіанців, що населяли свого часу південне узбережжя ріки Ла-Плати (територію нинішнього Уругваю), — *charrúas* — переноситься на позначення всіх уругвайців, а типово парагвайське *kurepas* (від *kuré piré* «свиняча шкіра» мовою гуарані) позначає аргентинців. Водночас в аргентинському варіанті існують такі назви, як *bolitas* («кульки») «болівійці», *paraguas* («парасольки») «парагвайці», *yoruguas* «уругвайці», *brasucas* «бразильці».

Характерною особливістю етнонімічних назв є їхня наявність у значній кількості фразеологічних зворотів, що свідчать про історичний «стаж», а також різні уявлення про представників інших етносів. Найдавніші мають біблійне походження і вживаються нині в переносному значенні, яке може мати й негативні відтінки, пор. укр. *вавилонська вежа*, англ. *Tower of Babel*, нім. *Turmbau zu Babel*, фр. *tour de Babel* тощо. Важливим історичним джерелом виразів такого роду є антична міфологія і література, пор. укр. *троянський кінь*, англ. *Trojan Horse*, фр. *cheval de Troie* (від лат. *equus Trojanus*). У зв'язку з цим цілком прозорою є мотивація сучасних назв на зразок англ. *Trojan Horses* (укр. *трояни*, *троянці*) на позначення шкідливих електронних програм. Що ж до латинських джерел, то прикладами можуть бути лат. *Punica fides* і фр. *foi punique*, ісп. *fe púnica* «віроломство», букв. «пунічна віра». Ця частина лексичного арсеналу своєрідно відбиває історію народів, зокрема історичні колізії, особливості менталітету, способу життя, різні аспекти соціокультурного характеру.

Показовими прикладами є вирази з лінгвонімами, як, скажімо, лат. *plane et Latine loqui* «говорити ясно і щиро» (букв. «ясно і по-латинському»). Реліктовий характер мають деякі сучасні вирази, найпоказовішими з яких є іт. *capire il latino* «розуміти, про що йде мова» (букв. «розуміти латину») і, навпаки, *non capire il latino* «не розуміти простих речей», а також фр. *être au bout de son latin* (букв. «бути наприкінці своєї латини») у значенні «заходити в глухий кут». Водночас назви іншого давнього європейського етносу та його мови виступають у багатьох образних виразах, як-от: іт. *parlare (in) greco* «розмовляти грецькою» з переносним значенням «говорити нісенітницю», ісп. *hablar en griego* «т. с.», фр. *cela est du grec pour moi* або порт. *isso para mim é grego* букв. «це для мене грецьке», пор. англ. *it is Greek to me* «це для мене зовсім незрозуміле»; спільною основою в цьому випадку виступає середньовічний латинський вираз *Graecum est: non potest legi* «це грецьке,

це не можна прочитати», пор. гр. *αὐτά για μένα Κινέζικα* букв. «це для мене китайська (мова)» (пор. укр. *китайська грамота*)¹³.

Звернімося до іменних словосполучень. У цьому плані ілюстративними можуть бути рум. *precizia germană* «німецька точність», іт. *orologio svizzero* «швейцарський годинник» — про пунктуальну людину, ісп. *hora inglesa* (букв. «англійська година») «точний час». Нерідко йдеться про загальні характеристики людини, способу її життя тощо. Так, наприклад, в іронічному значенні назва *грек* уживається у французькому вислові (*ne pas*) *être un grand Grec* (букв. «(не) бути великим греком»), що означає «(не) бути дойдою». Подібним чином сема «латинський; латинська мова» набуває семантичних відтінків, пов'язаних з наукою, освітою і т. ін., пор.: фр. *cela sent le pays latin* (букв. «від цього пахне латинським краєм») «від нього ще пахне “школою”», *les ânes parlent latin* (букв. «віслюки розмовляють латиною») «дурні люблять пишномовність» або ісп. *saber mucho latin* («добре знати латину») у значенні «бути хитрим». (Згадаймо відомий з вітчизняної історії іронічний коментар Б. Хмельницького щодо трьох польських воєначальників напередодні битви під Пилявцями у вересні 1648 р., яких він схарактеризував словами *перина, латина і дитина*; друге прізвисько стосувалося відомого своєю освіченістю М. Остророга.) Сема «латина; латинська мова» виявляється досить продуктивною й семантично багатопланою в контексті фразеології романських мов. До наведених вище долучимо ще такі показові приклади, як ісп. *coger en mal latin* (букв. «хапати на поганій латині») у значенні «впіймати кого-небудь на помилці», *decirle los latinos* (букв. «наговорити йому/їй латиною») у переносних значеннях «оженити на собі» і «благословити» і порт. *perder o seu latin* (букв. «губити свою латину») «марнувати час».

Видається логічним те, що для позначення ясності, прозорості мовлення використовуються назви (в тому числі образні) відповідних мов, напр.: ісп. *hablar en buen romance (cristiano)* (букв. «розмовляти гарною романською (християнською) мовою»), порт. *bem vê que lhe falo português* (букв. «ви ж бачите, що я розмовляю португальською»); пор. рос. *я вам русским языком говорю* або фр. *je vous le dis en bon français* («кажу це вам доброю французькою»), іт. *parlare italiano* («говорити італійською») або рум. *românește îți spun* (букв. «кажу, здається, румунською»). У протилежних за змістом випадках виступають зазвичай назви генетично віддалених мов, найчастіше грецької або турецької, напр.: ісп. *hablar en griego*, іт. *parlare in greco* «говорити грецькою» або *parlare turco* «говорити турецькою», рум. *vorbi turcește* «т. с.».

Чимало виразів у різних мовах стосується способу життя. Йдеться насамперед про такі звороти, як іт. *fare vita da zingaro* «жити циганським життям», тобто «бродяжити, бурлакувати». Водночас варто згадати й дещо парадоксальне за змістом іт. *fare l'inglese* «чинити, як англієць» у значенні «вдавати нерозуміння», синонімічними є вирази *fare l'indiano* «прикидатися індіанцем» і *fare l'albanese* «прикидатися албанцем», яким в іспанській мові відповідає не менш цікаве *hacerse el sueco*, букв. «ставати шведом». А от рум. *a fi turc / ca turcul* («робити по-турецькому / як турок») означає «бути впертим» або навіть «поводитися по-дурному»; тут запрошується порів-

¹³ Словник української мови : В 11 т. — К., 1973. — Т. 4. — С. 155.

няння з історичним розмовним значенням укр. *турок* (пор. рос. *турок* як прізвисько¹⁴).

До такого типу зворотів можна віднести образні вирази на зразок фр. *boire comme un Polonais* («пити, як поляк») у значенні «пити по-чорному», що йде від наполеонівських часів, *boire comme un Suisse* «пити, як швейцарець» або *faire à la prussienne* («робити по-прусьському») «бути зовсім п'яним». Звісно, що не слід абсолютизувати значення як конкретний зміст таких виразів, вони радше відображають уявлення певної частини французів, зумовлене складними історичними обставинами, зокрема війнами. Те саме стосується загалом і виразів фр. *fumer comme un Suisse* «палити, як швейцарець», іт. *fumare come un turco*, букв. «палити, як турок», рум. *a fuma cu un turc* «т. с.». Існує також не менш виразне іт. *bestemmiare come un turco* «лятися, як турок», пор. фр. *jurer comme un Anglais*, «лятися, як англієць». Ці вирази стосуються вже поведінки людини за певних обставин, зокрема й етикету прощання, що засвідчено загальномовною фразеологічною ізоголовою. Маємо на увазі вирази на зразок укр. *nimu по-англійському*. Нелегко пояснити, чому саме відомі своїми шляхетними манерами англійці стали в цьому разі зразком недостатньої вихованості. Широковідоме рос. *уходить по-англійски* є досить давнім запозиченням (калькою), в основі якого — фр. *s'en aller à l'anglaise*, один з численних доказів «специфічного» сприйняття французами англійського характеру і стилю поведінки; тут також слід зважати на численні історичні конфлікти і традиційно неоднозначний характер відносин між двома країнами. Останній приклад є лише одним з кількох наявних варіантів — словники фіксують також *filer a l'anglaise* «тікати по-англійському», пор.: ісп. *irse a la inglesa*, іт. *andarsene all'inglese*, рум. *a pleca englezește* «іти по-англійському». Водночас аналогічним англійським виразом є (to) *take a French leave* «іти (іхати) по-французькому», а німецьким — *sich auf französisch verabschieden* «прощатися по-французькому» (існує також розм. *sich auf englisch empfehlen* «прощатися по-англійському», регіональними варіантами є північно-західне *holländisch abfahren* «іхати по-голландському» або північне *sich auf polnisch empfehlen* «прощатися по-польському»), яким за змістом відповідають ісп. *marcharse a la francesa*, іт. *andarsene alla francese* «іти по-французькому», а також порт. *despedir-se à francesa* «прощатися по-французькому». Відоме також іт. діал. *andarsene alla spagnola* «іти по-іспанському».

Досить характерним у цьому розумінні є фр. *traiter qn à la turque* «обходитися з ким-небудь по-турецькому» («дуже суворо, жорстоко, безжалісно»), з чим можна порівняти, скажімо, приказку *Les amis ne sont pas des Turcs* «Друзі — не турки». А от вираз *traiter à l'anglaise* («чинити по-англійському») вживається у значенні «поводитися безцеремонно». Така неприваблива якість, як скупість, евфемістично позначається в численних виразах з етнонімічними компонентами, як-от: фр. *faire anglaise* (букв. «робити по-англійському») у значенні «підкидати монету, щоб визначити, чия черга платити за питво» або ж «ділити рахунок порівну», ісп. *pagar a la inglesa* («платити по-англійському») «платити у складку», у Латинській Америці те саме називається *pagar a la americana*, тобто «платити по-американському»; водночас

¹⁴ Вальтер Х., Мокиєнко В. М. Большой словарь русских прозвищ. — М., 2007. — С. 548.

в англійській мові цим виразом відповідає за значенням (*to go Dutch* «чинити по-голландському».

Існує також ціла низка свого роду квазіпорівнянь, які за значенневими характеристиками наближаються до власне порівняльних виразів. Характерними прикладами можуть бути, скажімо, фр. *faire la lessive du Gascon* (букв. «влаштувати гасконське прання») з оригінальними значеннями «надягати брудну сорочку навиворіт» або «пускати пил в очі»; не менш виразним є своєрідний французький гумор, що виявляється, скажімо, у давньому виразі *porter les chaussures russes* (букв. «носити російські черевики») «ходити без шкарпеток». Слід виокремити фразеологічні одиниці оцінного характеру на позначення певних дій або ситуацій, наприклад, іт. *mescolare ebrei e samaritani* («змішувати євреїв із самаритянами»), що означає «звалювати все до однієї купи», в основі протиставлення — історичний факт, а саме відхід вавилонських колоністів у Палестині від іудаїзму. Іншим прикладом є порт. *ver-se grego*¹⁵ (букв. «опинитися греком»), тобто «бути у складному становищі». Відповідь так само слід шукати в давній історії: згідно з історичною версією, греками називали в Європі також циган, оскільки вважалося, що вони походять з Малої Азії, яка в ті часи була, як відомо, заселена греками; циганське життя асоціювалося з постійними труднощами. Образні вирази нерідко набувають афористичного характеру, пор.: фр. *Garde-toi d'un Gascon ou Normand, l'un hâble trop et l'autre ment* «Стережися нормандця й гасконця — один багато говорить, а другий бреше», рум. *doar nu vint turcii* (букв. «але ж турки не прийшли») «не варто поспішати». Згадаймо також афористичну фразу *Grattez le Russe et vous trouverez le Ta(r)tar* «Пошкребіть росіянина і ви знайдете татарина» (з алюзією на поєднання різнохарактерних рис і татарський «субстрат»). Схоже явище спостерігаємо у випадку з іншим французьким висловом: *L'emploi du dieu russe n'est pas une sinécure*, тобто «Посада російського бога — не синекура», що містить загалом прозорий іронічний натяк.

Розглянуті факти і явища мають універсальний характер, специфіка ж полягає в тому, що відповідні форми вербалізації в різних мовах надають інформацію, яка стосується історії різних етносів, їхніх культурних, психологічних та інших особливостей, створюючи повнішу картину того, що називається етнічною ментальністю.

V. P. PONOMARENKO

ETHNONYMS OF MODERN EUROPEAN LANGUAGES AND THE PROBLEM OF NATIONAL STEREOTYPES

The article outlines and focuses on the main problem issues regarding classification and functioning of heterogeneous ethnonymic names in Romance, Germanic, Slavonic and other languages. Besides of metonymization of ethnic and derivative ethnonymic names, attention is concentrated on ethnopholisms representing national stereotypes, as well as on other expressive ethnonyms. Another part deals with phraseological units with ethnonymic components, which reflect in a peculiar way certain features of ethnical mentality.

Keywords: European languages, ethnonyms, ethnopholisms, phraseology, secondary meanings, ethnic stereotypes.

¹⁵ *Lello J. e Lello E. Dicionário Prático ilustrado. — Porto, 1976. — P. 581.*